

1960'LI YILLAR TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA KURTULUŞ SAVAŞI'NIN ANTI-EMPERYALİST NİTELİĞİNE İLİŞKİN TARTIŞMALAR*

Elif TÜRKİSLAMOĞLU**

ÖZ

Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan işgallere ve barış için dayatılan Sevres Anlaşması'na karşı verdiği bağımsızlık mücadelesini yürüten kadro, bunun anti-emperyalist bir hareket olduğu hususunu Kurtuluş Savaşı sırasında sıklıkla vurgulamıştır. Türk düşüncesinde ilk olarak 1930'lu yıllarda Kadro dergisi Kurtuluş Savaşı'nın niteliğine ilişkin tezleri gündeme getirmiştir. Savaşın niteliğine ilişkin tartışmaların yeniden konu edinilmesi ise 1960'lı yıllarda olmuştur. Söz konusu yıllarda dünyada ve Türkiye'de sol düşüncenin yükselişe geçmesinin de etkisiyle emperyalizm meselesi incelemelere konu olmuştur. Özellikle 1960'ların ilk yarısında Yön dergisi çevresinde yer alan Kemalist çizgideki düşünürler Kurtuluş Savaşı'nın Batılı emperyalist güçlere karşı verilmiş bir mücadele olduğunu savunurken, solun içinden Kemal Tahir ve İdris Küçükömer gibi isimler ise bu görüşe karşı çıkmışlardır. Bu çalışmada, öncelikle emperyalizme ilişkin tarihsel perspektifte kavramsal bir açıklama yapılmaya çalışılmıştır. Ardından Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak savaşın anti-emperyalist niteliğine ilişkin öne sürülen tezler ve itirazların, özellikle bu tartışmayı 1960'lı yıllarda ele alan Niyazi Berkes, Doğan Avcıoğlu, Kemal Tahir ve İdris Küçükömer gibi düşünürlerin görüşleri üzerinden bir incelemesinin yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emperyalizm, kapitalizm, Kemal Tahir, Kurtuluş Savaşı, Niyazi Berkes, sosyalizm, Türk düşüncesi, Yön.

* Bu makale, Elif Türkislamoğlu, "Türkiye'nin Batılılaşma Sürecine İlişkin Olarak Niyazi Berkes ile Cemil Meriç'in Yaklaşımlarının Karşılaştırılması" (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman Doç Dr. Serdar Sarısır, Ankara, 2019) başlıklı tezin "Niyazi Berkes: 'Batı'ya Rağmen Batılılaşma' ve Anti-Emperyalizm Tartışmaları" adlı alt başlığının gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yarı-Zamanlı Öğretim Elemanı), eliftio@yahoo.com, (ORCID: 0000-0003-0100-1884).

THE DISPUTES IN TURKISH THOUGHT IN 1960s CONCERNING THE ANTI-IMPERIALIST CHARACTERISTIC OF THE WAR OF LIBERTY

ABSTRACT

The cadre leading Turkey's struggle against the occupations which started after the First World War and the Sevres Treaty, imposed on Turkey for piece, often emphasized the anti-imperialist characteristic of the War of Liberty. In Turkish thought the journal of Cadre brought this characteristic of the war into the agenda firstly in 1930s. It was 1960's when this attribute of the war was issued in Turkish thought again. In those years, because of the fact that the leftist thought gained a momentum both in the world and in Turkey, imperialism began to be questioned again. Especially in the first half of 1960s, while the writers of the journal of Yön who were in a Kemalist line of thought were advocating that the War of Independence was a struggle against imperialism, the thinkers in a different fraction of Turkish left, like Kemal Tahir and İdris Küçükömer, were objecting this view. In the context of this study, it is tried to make a conceptual explanation of imperialism in a historical perspective at first. Then it is aimed to analyze of the thesis and objections about the anti-imperialist characteristic of the War of Liberty, particularly through the views of some thinkers such as Niyazi Berkes, Doğan Avcıoğlu, Kemal Tahir and İdris Küçükömer who dealt with this issue in 1960s.

Keywords: Capitalism, imperialism, Kemal Tahir, Niyazi Berkes, socialism, Turkish thought, War of Liberty, Yön.

Giriş

Türk siyasi hayatında 1960'lı yıllarda düşünsel tartışmaların önemli bir ivme ve çeşitlilik kazandığı, hem tartışılan konuların kapsamının hem de derinliğinin son derece yoğunlaştığı söylenebilir. Bu ortamda özellikle Kemalizm'e ilişkin tartışmaların ve sol düşüncenin ciddi bir ağırlığı söz konusudur.

1960'lı yılların bu düşünsel ortamındaki temel tartışma konularından biri Türk Kurtuluş Savaşı'nın anti-empyalist niteliği üzerinedir. Kurtuluş Savaşı'nın bu niteliği Türk düşüncesinde ilk defa 1930'lu yıllarda Kadro dergisinde gündeme getirilmiştir. Yeniden konu edilmesi ise 1960'lı yıllarda sol-Kemalist çizgideki Yön dergisi çevresinde yer alan Niyazi Berkes, Doğan Avcıoğlu gibi düşünürler ile solun içinde Kemalizm'e eleştirel yaklaşan İdris Küçükömer ve Kemal Tahir gibi isimler sayesinde olmuştur.

Bu çalışmada, Türk Kurtuluş Savaşı'nın anti-empyalist bir savaş olup olmadığına ilişkin özellikle 1960'lı yılların düşünce çevrelerinde beliren tartışmaların bir değerlendirmesinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla

öncelikle emperyalizm olgusu incelenecektir. Ardından Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizme karşı bir savaş olduğu düşüncesinin çıkış noktasının izleri bizatihi savaş yıllarındaki söylemlerden ve Türk düşüncesinde bu konuyu ilk olarak dile getiren Kadro dergisindeki yazılar üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ana eksenini ise Türk düşüncesinde bu konunun belirtilen dönem itibarıyla nasıl tartışıldığı, bu düşünceyi savunan Niyazi Berkes ve Doğan Avcıoğlu ile Kurtuluş Savaşı'nın bir Türk-Yunan Savaşı'ndan ibaret olduğunu öne süren Kemal Tahir ve İdris Küçükömer gibi isimlerin görüşleri üzerinden irdelenmesi olacaktır.

1. "Emperyalizm" Kavramı Üzerine

1.1. Emperyalizm Kavramının Tarihsel Olarak Ortaya Çıkışı

Emperyalizm sözcüğünün ortaya çıkışı, 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Karl Kautsky, Rudolf Hilferding, J. A. Hobson ve V. I. Lenin gibi sol ve Marksist çizgideki düşünürlerin kapitalist ekonominin bir aşaması olarak değerlendirmeleriyle olmuştur. Ancak 19. yüzyılda kullanılmaya başlanan kavramın içeriği belirsiz olmakla birlikte zaman içinde farklı anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır. *Kültür ve Toplum Sözlüğünde* Raymond Williams'ın tanımlamasına göre 19. yüzyıldaki haliyle emperyalizm, özellikle İngiltere için sömürgelerin emperyal merkezden başta ekonomik olmak üzere çeşitli nedenler için yönetilmesidir. Bu anlamıyla emperyalizm, sömürgelerin bağımsızlığını kazanmasıyla son bulmuştur. Eğer, emperyalizm, ekonomik olarak dış yatırımların olduğu, hammadde kaynaklarının ve piyasaların kontrol edildiği ve bunlara sızıldığı durumu ise sömürgelerin ya da eski sömürgelerin siyasi durumundaki değişiklik devam eden ekonomik sistemin emperyalist olarak tanımlanmasını çok fazla etkilememiştir. Çünkü bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da bu eski sömürgeler açısından ekonomik anlamda emperyalizm devam etmektedir. Sözlükte de mevcut siyasi tartışmada bu belirsizliğin çoğunlukla kafa karıştırıcı olduğu vurgulanır. 20. Yüzyılda genellikle ABD emperyalizmi söz konusu olduğunda 19. yüzyılda doğrudan emperyal bir merkezden yönetimin geçerli olduğu İngiliz emperyalizminden farklı olarak siyasi boyutunun daha zayıf olduğu, ekonomik yönün öne çıktığı, buna rağmen özü itibarıyla siyasi ve askeri açıdan temelde çok fazla bir değişikliğin olmadığı ifade edilmektedir.¹ Dolayısıyla sömürgeci kurtulmak emperyalizme maruz kalma durumunu kökten değiştirmemektedir.

¹ Raymond Williams, **Keywords: A Vocabulary of Culture and Society**, Oxford University Press, New York, 2015, s. 112-113.

Emperyalizm konusunda *Cambridge Sosyoloji Sözlüğü* ise Alman iktisatçı Joseph Alois Schumpeter ile Lenin'in kuramlarından yola çıkarak iki ayrı tanımlama getirir. Buna göre Schumpeter emperyalizmi “*bir devletin güce dayalı sınırsız yayılımını sağlamak üzere amaçsız konumlanması*” şeklinde görürken, Lenin “*kapitalizmin en yüksek aşaması*” olarak değerlendirir. İkinci yaklaşımda kapitalizmin devamı için yayılmacı fırsatların kollanması gerekmektedir ve yerli piyasada marjinal verimliliğini kaybeden sermayenin rekabeti söz konusudur. Anılan *Sözlükte*, Lenin'in bu yaklaşımının Marksist çizgiden çok, Makyavelli'nin zenginle fakir arasındaki çatışma anlayışına yakın olduğu kaydedilmektedir. Dolayısıyla emperyalizmin kapitalizm ve demokrasi ile uyumlu olması şart değildir. İkisinin de ürünü olabilir. Batı toplumlarının dünyaya hükmediyor görünmesi bireylerinin “*bilim, zafer ve kazanç peşinde*” koşuyor olmasından ötürüdür. Ülke içinde siyasi özgürlük için uğraşırken ülke dışında güçlerinin yayılması için uğraşmaktadırlar.² Görüldüğü üzere kapitalizm eleştirisinden yola çıkarsa bile Lenin dahi emperyalizmi salt Marksist bir çizgiden değerlendirmedeği gibi, sınıf çatışmalarıyla da sınırlanamamaktadır.

1.2. Emperyalizm Kavramının 20. Yüzyılda Yorumlanması

20. yüzyılın başlarından itibaren uluslararası siyaset ortamında daha çok tartışılmaya başlanan emperyalizm üzerine Schumpeter ve Lenin'in görüşlerini burada biraz daha kapsamlı ele almakta fayda görülmektedir. 20. yüzyılın başında Alman iktisatçı Joseph Alois Schumpeter'in emperyalizmi “*bir devletin güce dayalı sınırsız yayılımını sağlama üzere amaçsız konumlanması*” şeklinde tanımladığı yukarıda belirtilmişti. *Imperialism and Social Classes* başlıklı çalışmasında Schumpeter'in “*amaçsız*”lıktan kastının, emperyalist yayılımın belli bir amacı yerine getirmek üzere başlayıp bitmediği, belirgin bir çıkara ulaşılmasıyla yetinilmemesi olduğu anlaşılmaktadır. Emperyalist yayılım içindeki devlet, gücünün sonuna kadar bu çabasını sürdürecektir. Schumpeter, tarihi ekonomik altyapı ve üretim ilişkileri üzerinden yorumlayan yaklaşımın (emperyalizmi bir ekonomik sınıfın çıkarlarına indirgeyen Neo-Marksistlerin yaklaşımı gibi) bu kavramı kapitalizmin belli bir aşamasında en üst kapitalist sınıfların çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik bir refleks olarak tanımladığını belirtir. Ancak Alman düşünür, meseleyi ekonomik boyutun ötesinde, siyasi tarih yönünden incelemeye başlayarak Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarından, Pers ve Roma İmparatorluklarına, İslam-Arap yayılmasından Fransa, Hollanda ve Rus Çarlığı gibi modern monarşilerin emperyalist yayılımlarına kadar

² Bryan S. Turner (ed.), *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 280-281.

genişletir. Schumpeter, bu tarihsel bakış açısıyla insanlık tarihinde belli bir sınırı ve bitiş noktası olmayan, rasyonel ya da irrasyonel, amaçsız ve zora dayalı, savaş ve fetihler üzerinden yayılmacı eğilimin hep var olduğunun altını çizer. Bu haliyle emperyalizm geçmişe dayanan bir nitelik taşır. Başka bir ifadeyle modernite ve kapitalizmin gelişimiyle ortaya çıkmış değildir.³ Schumpeter'in anlayışında belli bir askeri, siyasi ve ekonomik güce ulaşan devletler, bu güçlerini mümkün olduğunca artırmanın ve genişletmenin yolunu ararlar. Bu bakımdan Roma ve Osmanlı İmparatorlukları ya da Rus Çarlığı da emperyalist bir yayılım sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla herhangi bir etnik/dini unsur gözetmeden tüm toplulukları bünyesine katan geleneksel imparatorlukları da emperyalizm tartışmasına dâhil etmek gerektiği gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar bu çalışmada söz konusu kavramın sınıf çatışmasına indirgenemeyeceği düşünülse de modern anlamıyla emperyalizmin geleneksel emperyal devletlerin, başka bir ifadeyle imparatorlukların yayılımından farklı, kapitalizmin gelişimiyle ilgili bir kavram olduğu değerlendirilmektedir. Fakat Schumpeter'in emperyalist hareketi bir devletin gücüne dayalı yayılımıyla ilişkilendiren bakış açısı 19. yüzyıl sonrasında beliren kapitalist Batılı ülkeler çerçevesine yerleştirildiğinde bir anlam kazanabilmektedir.

Emperyalizmin yakın çağlardaki kullanımına daha uygun düşen tanımlamanın V. I. Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı çalışmasında yer aldığını düşünülmektedir. Kapitalizmin emperyalizm aşamasına gelişini tarihsel dönüm noktalarıyla açıklayan Lenin, 19. yüzyılın son çeyreğinde daha başlangıç aşamasında olan kapitalist tekelleşme⁴ sürecinin, 20. yüzyılın hemen başlarındaki fiyat dalgalanmaları neticesinde önemli bir noktaya geldiğini ve bunun da emperyalist yayılımı tetiklediğini yazar. Lenin, bu tekelleşmede bankacılık sektörünün artan rolüne ayrıca dikkat çeker ve 20. yüzyılın başı itibarıyla malî-sermayenin (finance-capital) geleneksel kapitalist sanayi sermayesinin önüne geçtiğini vurgular. Malî-sermayenin egemenliği ve dolayısıyla emperyalizm, kapitalizmi en yüksek aşamasına getirmiştir. Lenin, 19. yüzyılın sonlarına doğru ilerlemiş ülkelerde muazzam bir "sermaye fazlası"nın meydana geldiğini; kapitalizmin sermaye fazlasını, kapitalistlerin kazançlarında bir azalma olacağından dolayı belli bir ülkede yığınların yaşam düzeyini yükseltmeye değil, dış ülkelere, geri

³ Joseph A. Schumpeter, *Imperialism and Social Classes*, (trans. by Heinz Norden), Meridian Books, Cleveland, 1966, s. 6, 64-65.

⁴ Tekelleşme (ing. monopoly), bir malın üretimin ve satışının ve genel anlamda dolaşımının bir ya da birkaç kişinin elinde toplanması olarak tanımlanabilir. Raymond Williams, tıpkı Lenin'in belirttiği üzere, tekelleşmenin 20. yüzyılın başlarında kapitalizmin bir aşaması olarak (monopoly capitalism) görüldüğüne dikkat çeker. Bkz. Raymond Williams, *Keywords*, s. 156-157.

kalmış ülkelere aktararak kârlarını artırmaya yöneldiklerini dile getirir. Çünkü geri kalmış ülkelerde sermaye az, toprak fiyatı ve ücretler nispeten düşük, hammadde de ucuz olduğundan kâr her zaman yüksektir. Kapitalizmin 20. yüzyılın başı itibarıyla geldiği aşamada, kapitalist gruplar arasında dünyanın ekonomik yönden paylaşılması esasına dayanan bazı ilişkilerin doğmakta olduğu, buna koşut ve bağlı olarak da siyasal gruplar, devletler arasında dünyanın toprak bakımından paylaşılması, sömürge savaşı, "*ekonomik önem taşıyan topraklar için savaşım*" esasına dayanan birtakım ilişkilerin kurulduğu görülmektedir. Malî-sermayeye en büyük "*rahatlığı*", en büyük üstünlükleri sağlayan şey, ona boyun eğmiş bulunan halkların ve ülkelerin siyasal bağımsızlıklarını da yitirmekte olmasıdır. Lenin, yarı-sömürge ülkelerin bu yönden "*yarı yolda*" olan tipik örnekler olduğunu; dünyanın geri kalan kısmının tümüyle paylaşılmış bulunduğu bir çağda, bu yarı-bağımlı ülkeleri ele geçirmek için yapılan savaşımın sertleşeceğinin anlaşıldığını vurgulamaktadır.⁵ Nihai olarak ise Rus devrimci, emperyalizm tanımlamasını şöyle yapar: "*Emperyalizm, tekellerin ve mali-sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir.*"⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın ortasında (1916) bu satıları yazan Lenin'in yarı-sömürge ülkelere yönelen emperyalist kavga tasvirinin Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki durumuna, özellikle Sevres Antlaşması ile çizilen Türkiye'nin farklı nüfuz bölgelerine ayrılması yönündeki kapitalist devletler arasındaki uzlaşmayla ne denli örtüştüğü görülür.

Lenin'in *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* yapıtında sıklıkla atıfta bulunduğu İngiliz iktisatçı J. A. Hobson, 1902 tarihinde yayımladığı *Imperialism: A Study* başlıklı çalışmasında, emperyalizmi geleneksel çok uluslu imparatorlukların emperyal yayılımından farklı bir gelişme olarak değerlendirir ve Fransız Devrimi sonrasında yükselen milliyetçilik dalgasıyla bir bağ kurar. Hobson emperyalizmin, Roma İmparatorluğu'ndan beri gelen geleneksel imparatorlukların yayılma anlayışlarından yahut Avrupa'da Kant, Goethe, Rousseau gibi 18. yüzyıl aydınlarının üzerinde durduğu "*uluslararasılık*" fikrinden başka bir şey olduğunu savunur. Çünkü "*uluslararasılık*" fikrinde bir "*millet*"in

⁵ V. İ., Lenin, **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, (çev. Cemal Süreya), Sol Yayınları, Ankara, 2009, s. 25-26, 35, 52-53, 66, 69-70, 85, 92-93.

⁶ Lenin, **Emperyalizm...**, s. 99-101.

vatandaşı olmaktan çok bir “dünya vatandaşı” ideali vardır. Hobson, “saldırgan emperyalizm”de sadece rekabet halindeki imparatorluklar arasındaki düşmanlıkla bu “uluslararasıçılık” hareketinin alt edilmesinin değil, daha zayıf durumdaki “ırklar”a saldırılması nedeniyle bu topluluklarda benzer bir biçimde milliyetçilik fikrinin uyandırılması durumunun söz konusu olduğuna dikkat çeker. Hobson, modern anlamıyla emperyalizmin 1840 sonrası İngiltere’nin etki alanını Afrika, Asya ve Pasifik ülkelerine doğru yaymasıyla başladığını kaydeder. Esas olarak 1870 sonrasında ivme kazanan emperyalizmin yayıldığı hiçbir ülkeye merkez ülkedeki siyasi özgürlükleri ve sivil hakları götürmediğini belirten İngiliz düşünür, siyasi olarak yeni emperyalizmin bir tür otokrasinin yayılması olduğunu ileri sürer.⁷

1.3. Türkiye Tarihi Açısından Emperyalizm Meselesi

Emperyalizme ilişkin bu tanımlamalara Türkiye tarihi açısından bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Antlaşması sonrasında İmparatorluğun bir “yarı-sömürge” ülke konumuna geldiği yönündeki görüşlerin⁸ gerek Lenin’in gerekse Hobson’un tanımlamalarıyla örtüştüğü görülür. Diğer yandan İngiltere’nin 1820’lere gelindiğinde Sanayi Devrimi’ni tamamlamış ve Napolyon Savaşları sonrasında Fransa’yı yenerek dünya pazarlarında rakipsiz bir konuma geldiğini belirten iktisat tarihçisi Şevket Pamuk, diğer Avrupa ülkelerinin korumacı önlemleri nedeniyle İngiliz ürünlerinin kendi pazarlarına girmesini önlediği için İngiliz ticaret ve sanayi sermayesinin Avrupa dışı ülkelere yöneldiğini kaydetmektedir. Pamuk, Osmanlı ülkesinin de İngiliz ekonomisi için hızla bir pazar haline dönüşmesi ve İmparatorluğun da kendi ekonomisi aleyhine (dış ticaret tekellerinin kaldırılması, gümrük tarifelerinin İngiltere lehine düşürülmesi gibi) pek çok olumsuzluk içeren böyle bir anlaşmayı Mısır’da Mehmet Ali Paşa isyanının yarattığı endişe ortamında imzalamamak için direnecek durumda olmadığını da ayrıca belirtir.⁹ Görüldüğü üzere Baltalimanı Antlaşması, her ne kadar Lenin ve Hobson’un belirttiği tarihlerin öncesine karşılık gelse de, İngiliz kapitalizminin siyasi hamlelerle yayılmasını sağlayacak bir çevre yaratmaya başladığı dönemde imzalanmıştır. Bu dönem için Osmanlı’ya bir “yarı-

⁷ J. A. Hobson, **Imperialism: A Study**, (second edition in 1905), Cosimo Classics Inc., New York, 2005, s. 9-11, 15, 27.

⁸ Niyazi Berkes (bkz. Türkiye’de Çağdaşlaşma ve Türk Düşününde Batı Sorunu), Doğan Avcıoğlu (bkz. **Türkiye’nin Düzeni**), Gülten Kazgan (bkz. **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**) bu görüşü savunanlar arasında gösterilebilir.

⁹ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 18.

sömürge” demek çok mümkün görünmese de esas bu konuma yerleştirilebileceği 1881 yılı sonrasındaki Düyun-ı Umumiye uygulamasının ise Lenin ve Hobson’un kapitalizmin tekelleşmeler yoluyla emperyalist aşamaya geçtiğini söyledikleri dönemle daha çok örtüştüğü söylenebilir.

Türk düşüncesinde Lenin’in emperyalizm üzerine düşüncelerinden etkilenen Hikmet Kıvılcımlı da mali-kapitalizmin 1880 sonrası borç verme ve borç alma oyunları (özellikle Fransa’nın) “*haraca bağladığı*” birçok milletlere karşı geleneksel “*Avrupa’nın sarrafı*” rolünü oynadığını belirterek emperyalizmin bir tasvirini yapar ve Hobson’a benzer biçimde emperyalizmin geleneksel imparatorlukların yaptığı gibi “*gelişigüzel bir istilacılık*” olmadığını ileri sürer. Türk solunun önde gelen isimlerinden Kıvılcımlı, *Emperyalizm: Geberen Kapitalizm* (1935) başlıklı yapıtında geleneksel imparatorluklara özgü eski istilacılığın sebebinin sırf ticaret çıkarları etrafında döndüğünü; emperyalizmde ise sebebin malî-sermayenin çıkar çatışması, dünyayı paylaşma ve hammadde kaynaklarını ele geçirme rekabetinden kaynaklandığını savunur. Eski istilacılıkların amacı sadece yeni yeni ülkeler fethetmek iken emperyalizm, bir yere mali-sermaye uğruna ya “*dünyayı paylaşmak*” ya da “*düşmanını zayıflatmak*” amacıyla saldırmaktadır.¹⁰ Meseleye Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye açısından bakıldığında özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın emperyalizmin “*dünyayı paylaşmak*” ve “*düşmanını zayıflatmak*” amaçlarına son derece uygun düştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Burada anti-emperyalizmle birlikte tam bağımsızlık kavramına kısaca değinmekte fayda görülmektedir. Uygulanan uluslararası hukuka göre bağımsızlığın tanımı "Devletin, hukuksal açıdan başka bir dış ya da üstün iktidara bağlı olmadan ve yalnızca uluslararası hukuk kuralları ya da kendi kabul ettiği bağlantılarıyla sınırlanan, serbestçe karar verme yetkisi" şeklinde yapılmaktadır.¹¹

¹⁰ Hikmet Kıvılcımlı, **Emperyalizm: Geberen Kapitalizm**, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, 13-19.

¹¹ Hüseyin Pazarıcı’nın da belirttiği üzere, aslında devletler için tarihsel bağlamda esas olan egemenlik kavramıdır. Fakat egemenliğin çıkışı 16-17. yüzyılda modern anlamda ulus-devletlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte ve sözcük, devletin iktidarının hiçbir denetime tabi olmaması anlamına gelmekteydi. Zamanla bu egemenlik kavramı uluslararası toplumun kuralları ile sınırlanmaya başlamıştır. Bu nedenle birtakım uluslararası hukuk kuramcıları, egemenliğe ilişkin böyle bir sınırlamayı uygun görmeyip, devletlerin uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde serbestçe davranma yetkilerini “bağımsızlık” kavramıyla açıklamaya başlamışlardır. Son yıllarda uluslararası hukukta öğretinin egemenlik kavramının iki yanı üzerinde bir ayrıma gittiği ve iktidar olgusu üzerine kurulan siyasal egemenlik (political sovereignty) ile hukuk kuralları çerçevesinde serbestçe davranma yetkisini belirten hukuksal egemenlik (legal sovereignty)

Bu doğrultuda Kurtuluş Savaşı sırasında mücadeleyi yürütenler, Mondros Mütarekesi sonrası Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayırarak işgale başlayan devletleri emperyalist güçleri olarak değerlendirmiş, savaşı da "anti-emperyalist" bir hareket olarak tanımlamışlardır.

1.3.1. Kurtuluş Savaşı Sırasında "Anti-Emperyalizm"le Mücadele İnancı

Kurtuluş Savaşı'nın "anti-emperyalist" niteliği, Türk düşüncesinde tartışılmadan evvel bizatihi mücadeleyi yürütenler ve özellikle de lideri tarafından belirlenmiştir. Birinci İnönü zaferi sonrasında Atatürk'ün Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada "...İngilizler Konstantin'i dahi taziyik ederek kendi emperyalist emellerinin uğrunda bâziçe etmek istiyorlardı"¹² şeklindeki sözleri bu eğilimin örneklerinden sadece biridir.

Birinci İnönü zaferi sonrasında Londra'da düzenlenen konferansa Büyük Millet Meclisi adına katılacak heyete ilişkin olarak Atatürk'ün Sadrazam Tevfik Paşa'yla olan yazışmalarına dair verdiği beyanatta kullandığı ifadeler de benzer biçimde işgalin emperyalist bir saldırı olarak değerlendirildiğinin delili niteliğindedir:

"...Emperyalist kuvvetler milletimizi hukuk ve haysiyet ve istiklâlden mahrum ve bunları gayr-i müdrük bir hayvan sürüsü telâkki ettiği için böyle bir sürünün elinde namütenahi bazain-i tabiiyeye malik, kıymetli ve vâsi bir memleketin bırakılmasını tabii caiz göremezdi. Onların telâkkisine göre bu memleketi parçalamak ve bu memleketteki insanları taht-ı esaretlerine almak lâzım idi. Böyle bir emel, böyle bir gaye takip ediyorlardı ve Harb-i Umuminin neticesiyle hâsıl olan fırsattan isitifade ederek mütareke ile milletin ve ordunun elinden silâhlarını da aldıktan sonra fiiliyata girişmişlerdir. Bir taraftan dahilde bulunan gafil veya hain kuvvetler, memleket ve milleti âdetâ bu hariç kuvvetler gibi, bu hariç nazarlar gibi telâkki ediyorlardı."¹³

kavramlarının farklı olması gerektiğinden söz edilmektedir. Dolayısıyla uluslararası hukuk anlamındaki egemenlik kavramı ile bağımsızlık kavramlarının giderek aynı şey olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bkz. Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri: II. Kitap**, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1989, s. 18-22. Bu çalışmada tam bağımsızlık metnin içinde verilen anlamıyla devletin sadece uluslararası hukuk kurallarıyla sınırlı olması, onun dışında devletin ülkesi üzerinde bütün egemenlik haklarına sahip olması, başka bir devletin müdahalelerine kapalı olması anlamında kullanılmaktadır.

¹² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 150.

¹³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. 1, s. 159.

Kurtuluş Savaşı'nın önderinin demeçleri dışında savaş sırasında yayımlanan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan yazılar da Türklerin mücadelesinin dünyaya anti-emperyalist bir çaba olarak duyurulmasını amaçlamaktadır. Gazetenin 20 Temmuz 1920 tarihli sayısında “*En Büyük Düşman*” başlığıyla çıkan yazıda “...en büyük düşman, düşmanların düşmanı; ne filan ne de falan milletler; bilakis bu, adeta her tarafı kaplamış bir saltanat halinde, bütün dünyaya hâkim olan ‘kapitalizm’ afeti ve onun çocuğu ‘Emperyalizm’dir...” ifadesi yer almaktaydı. Gazetenin 13 Kasım 1920 tarihli bir başka yazısında ise “... ‘Şark İhtilali’ ismini verdiğimiz, Asya ve şarkî Avrupa milletlerinin, Garp Emperyalistlerine karşı hayal ettikleri isyan, çoktan beri hayal olmaktan çıkmış, faaliyet sahasına intikal etmiştir” sözlerine rastlanmaktadır.¹⁴ Görüleceği üzere savaşı yürüten kadro, gerek Birinci Dünya Savaşı’nı gerekse sonrasındaki işgal hareketlerinin niteliği konusunda son derece kendilerinden emin bir iddiaya sahiptiler.

Anti-emperyalizm iddialarında şüphesiz 1917 yılında meydana gelen Bolşevik devrimi ve onun sosyalist ideolojisinin Batı kapitalizminin yayılma hareketini emperyalist bir çerçeveye oturtmuş olmasının da etkisi vardır. Bolşevik Devrimi’nin önderlerinden Lenin’in daha Birinci Dünya Savaşı sırasında yayımlanan ve yukarıda sözü edilen görüşleri bu etkinin bir yönünü oluştururken Sultan Galiyev’in düşünceleri bir başka yönünü oluşturur. Hâkimiyet-i Milliye’de yer alan “Şark İhtilali” ifadesinde Bolşevik hareketin öncülerinden Tatar Galiyev, diğer Rus sosyalistlerinden farklı olarak sosyalizmi İslamiyet’le bağdaştırmakta ve Müslüman halkların Batı sömürüsü karşısında önceliğinin emperyalizmle mücadele olduğunu öne sürmekteydi.

Sovyetler Birliği’nde Kazan Müslüman Sosyalist Komitesi’nin önde gelen liderlerinden Mir Seyid Sultan Galiyev, Lenin’in kapitalist rekabetin dünyayı “*sahip olanlar*” ve “*sahip olmayanlar*” yahut “*sömürenler*” ve “*sömürülenler*” şeklinde ikiye böldüğü yönündeki tezini, dünyanın “*ezenler*” ve “*ezilenler*” olarak ikiye bölündüğü şeklindeki bir teze dönüştürmüştür. Lenin’in Marksizm’e dayandırdığı “*devrimci proletarya*” iddiasını da Doğu’nun “*mazlum*” milletlerini içerecek biçimde yeniden tarif etmiştir:

“Tüm Müslüman sömürge halkları proleter halklardır ve Müslüman toplumundaki hemen bütün sınıflar sömürgeciler tarafından ezildiklerinden, tüm sınıfların ‘proleter’ olarak adlandırılmaya hakkı vardır... Müslüman halklar proleter halklardır. İktisadi bir

¹⁴ “En Büyük Düşman”, Hâkimiyet-i Milliye, 20 Temmuz 1920 ve “Garb’a İsyân Bayrağı Açmak”, Hâkimiyet-i Milliye, 13 Kasım 1920. (Kaynak Atilla İlhan, **Gazi Paşa**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.)

bakış açısından, İngiliz ve Fransız proleterleri ile Afgan veya Faslı proleter arasında muazzam bir fark vardır. Dolayısıyla Müslüman ülkelerdeki millî kurtuluş hareketinin bir Sosyalist devrim karakterine sahip olması meşrudur.”¹⁵

Müslüman millî komünistlerinin çoğuna göre millî dayanışmanın sınıf dayanışması üzerindeki bu önceliğinin pratik temeli, Müslüman halkların henüz çatışmacı sınıflara bölünmemiş olması fikrine dayanmaktadır. Toplumsal ve iktisadi koşulların hem içerideki hâkim ve baskıcı unsurlara karşı bir toplumsal devrim hem de millî kurtuluş için bir devrim yürütmeye imkân vermeyeceği görüşündeydiler. Nihayetinde millî devrim, yerli halkın doğrudan çıkarlarını daha çok düşündüğünden bunun bir önceliği vardır.¹⁶ Galiyev ve onu izleyenlerin bu düşüncelerinin Kurtuluş Savaşı sırasında, biraz Sovyet desteğini sağlamak, fakat daha önemlisi verilen mücadelenin adını koymak bakımından önemli bir esin kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.

Türk Kurtuluş Savaşı'na Sovyetler Birliği'nin yardımı konusu, Üçüncü Enternasyonel'in (Komintern)¹⁷ 2. Kongresinde emperyalizme karşı savaşılan Doğu ülkelerine dair yaşanan tartışma çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu mücadelenin anti-emperyalist niteliğine dair yapılan vurgu biraz daha anlam kazanır. Anılan kongrede Hintli komünist M. N. Roy, bir proletarya devrimini amaçlamayan hareketlerin desteklenmemesi gerektiğini söylerken Lenin, Doğu halklarında güçlü bir proletaryanın olmadığını vurgulayarak emperyalizme karşı savaşılan tüm hakların desteklenmesi gerekliliğini savunmuştur. Lenin, emperyalizme karşı verilen savaşın, bir sonraki aşamada gerçekleşmesi amaçlanan proletarya devrimine katkıda bulunacağı görüşündeydi. Kongre'de Lenin'in tezi kabul görmüş ve neticesinde Sovyetler Birliği, Anadolu'daki ve diğer Doğu ülkelerindeki emperyalizm karşıtı mücadeleleri destekleme kararı almıştır.¹⁸ Komintern'de meydana gelen bu tartışma sadece Anadolu'daki kurtuluş hareketine destekle

¹⁵ Alexandre A. Benningsen, S. Enders Wibus, **Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Millî Komünizm**, (çev. Bülent Tanatar), Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1995, s. s. 59'dan Mart 1918'deki Rus Komünist Partisi'nin Kazan Örgütü Bölge Kongresinde Sultan Galiyev; aktaran A. Arşaruni ve H. Gabidullin, *Oçerki Panislamizma i Panturkizma v Rossi* (Moskova, 1931), s. 78.

¹⁶ Benningsen, Wibus, **Sultan Galiyev**, s. 61-62.

¹⁷ 3. Enternasyonel ya da diğer adıyla Komintern, 1919'da Moskova'da kurulan ve dünya komünizminin teşkilatçı merkezi niteliğinde uluslararası bir örgüttür. 1919-1943 yılları arasında faaliyet göstermiş, sonrasında Stalin tarafından dağıtılmıştır. (bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, MEB Yayınları, İstanbul, 1969, s. 154)

¹⁸ Erel Tellal, “Lenin-Roy Tartışması”, **Türk Dış Politikası** (ed. Baskın Oran) c. 1 içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 159.

sonuçlanmamış, aynı zamanda savaşın bir anti-emperyalist mücadele olduğu yönündeki tezleri güçlendirmiştir.

Türk düşüncesinde anti-emperyalizme ilişkin görüşlerde ise, Lenin-Roy tartışmasından ziyade Sultan Galiyev'in yeryüzünde esas çelişkinin "ezen" ve "ezilen" halklar arasında olduğuna dair tezinin daha etkili olduğu değerlendirilmektedir. Onun, Müslüman Doğu halklarının sınıflı bir toplum olmadığı yönündeki görüşleri de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında hem bazı aydın çevreler hem de ülkeyi yöneten kadro açısından bir başka esin kaynağı olmuştur. Zira Cumhuriyet'in ilk kurulduğu dönemde de yöneticiler Türkiye'nin sınıflı bir toplum olmadığı görüşünde birleşiyordu.¹⁹ Halkçılık ilkesinin dayanaklarından biri de bu tezdî. Nitekim Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1923 tarihli Tüzüğünde "*halk meşhumunun herhangi bir sınıfa münhasır olmadığı*" belirtilmişti.²⁰ 1932-34 yılları arasında yayın hayatını sürdüren Kadro dergisinin de görüşleri büyük ölçüde bu iki tez etrafında toplanmaktaydı.

Türkiye'nin Batı'ya karşı verdiği ulusal kurtuluş savaşının anti-emperyalist niteliğinin Türk düşüncesinde tartışılmaya başlaması da esas olarak Kadro dergisi ile olmuştur. Dergide, özellikle Şevket Süreyya Aydemir'in yazılarında, bu konu çokça tartışılan meselelerden biridir. Aydemir'in "*Milli Kurtuluş Hareketlerinin Ana Prensipleri*" başlıklı bir yazısında, söz konusu hareketlerin tarihî kökenleri itibarıyla sömürgeci ülkelerle sömürge ve yarı-sömürge ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik çelişkinin bir neticesi olduğu, dolayısıyla "*beynelmilel dava*"yı temsil ettikleri iddiası yer almaktadır.²¹ Derginin bir diğer yazarı Burhan Asaf, Kemalizm'i "*müstemlekecilğe karşı bir aksülameli bütün şuurile*" temsil eden bir hareket olarak nitelendirmiştir.²² Kadrocuların bu yaklaşımlarının temelinde, Marksizm'in toplumsal sınıflar arasında olduğunu ileri sürdüğü çatışmanın aslında uluslararası alanda gelişmiş kapitalist ülkelerle sömürge yahut yarı-sömürge konumundaki ülkeler arasında olduğu anlayışı yer almaktadır. Bu bakımdan Türk Kurtuluş Savaşı'nın sömürge altındaki halklara örnek teşkil ettiği görüşü savunulmuştur.

Kadrocular, emperyalizmle mücadele açısından sadece Türk Kurtuluş Savaşı'nın değil, Türk inkılâbının da "milli kurtuluş hareketleri"ne örnek teşkil ettiğini savunurlar. Şevket Süreyya Aydemir, Kadro dergisinin öncüsü

¹⁹ Erik J. Zürcher, **Turkey: A Modern History**, I. B. Taurus, London, 2004, p. 182.

²⁰ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Kırmızıkeçi Yayinevi, İstanbul, 2015, s. 253.

²¹ Şevket Süreyya (Aydemir), "*Milli Kurtuluş Hareketlerinin Ana Prensipleri*", **Kadro**, sayı. 8, Ağustos 1932, s. 6, (Kadro Dergisi, tıpkıbasım, c.1, İleri Yayınları, İstanbul, 2011)

²² Burhan Asaf (Belge), "*Faşizm ve Türk Milli Kurtuluş Hareketi*", **Kadro**, sayı. 8, Ağustos 1932, s. 36, (**Kadro Dergisi**, tıpkıbasım, c.1, İleri Yayınları, İstanbul, 2011)

olan *İnkılâp ve Kadro* başlıklı çalışmasında Türk inkılâbının hareket noktasının dünya ölçüsünde ve uluslararası bir çelişme olduğuna dikkat çeker. Bu inkılâp hareketinin amacı, Türkiye'nin "yarı-sömürgelelikten çıkması, dünya içinde iktisatça ve siyasetçe eşit bir ülke haline gelmesi"dir.²³

Türk düşüncesince 1930'lu yıllardan sonra Kurtuluş Savaşı ve anti-emperyalizm meselesinin yeniden tartışılması için 1960'lı yılları beklemek gerekecektir. Bu yıllarda Kadro ile benzer çizgideki Yön dergisi yazarları, ayrıca Türk solunun farklı fraksiyonlarındaki Kemal Tahir ve İdris Küçükömer gibi karşıt görüşlü aydınlar tarafından yeniden çalışmalara konu edildiği görülür.

2. 1960'lı Yıllar Türk Düşüncesi: Anti-Emperyalizm Tartışmalarının Farklılaşması

Türk Kurtuluş Savaşı, 20. yüzyılın başarılı olmuş ilk ulusal kurtuluş hareketidir. Daha önceleri 18. yüzyılda Kuzey Amerika halkının İngiltere'ye, 19. yüzyılda Latin Amerika halklarının Portekiz ve İspanyol sömürgecilere karşı ayaklanıp bağımsızlıklarını elde etmeleri klasik sömürgecilğe karşı kurtuluş hareketiyken Türkiye'nin verdiği mücadele tekelci kapitalizm çağında bu sistemin bir ürünü olan emperyalizme karşı bir başkaldırı niteliğindedir. Bu açıdan Türk Kurtuluş Savaşı, anayasa hukukçusu Bülent Tanör'ün de belirttiği üzere, emperyalizme karşı başarılı olmuş ilk bağımsızlık hareketidir. Önceki bağımsızlık savaşı veren uluslardan farklı olarak Türkiye, bir sömürge değildi. Fakat sömürgeleştirilmek, daha doğrusu emperyalist bir paylaşımına tabi tutulmak istenmişti.²⁴ İşte Kurtuluş Savaşı'nın bu özelliği Türk düşüncesinde 1960 sonrası tartışma konularından biri haline gelmiştir.

Çalışmanın başında da belirtildiği üzere 1960'lı yıllar, Türk düşüncesinin epeyce üretken bir dönemidir. Bunda 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı kadar, özellikle Batı blokunda farklı düşünce hareketlerinin yükselmesi, gençlik ayaklanmaları, Vietnam Savaşı'na karşı artan tepkilerin Türkiye'ye yansımaları da etkilidir. Dünyanın sadece kapitalist ve sosyalist bloktan ibaret olmadığına dair 1950'lerde ortaya çıkan ve 1960'larda güç kazanan Bağlantısızlar²⁵ hareketi de uluslararası ortamın

²³ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 127.

²⁴ Bülent Tanör, *Kurtuluş/Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2017, s. 133.

²⁵ İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ABD'nin öncülüğündeki kapitalist- Batı bloku ile Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde sosyalist-Doğu bloku şeklinde iki ayrılmıştır. Ancak bazı ülkeler bu iki blokta ve onun örgütlerinde yer almak yerine bağlantısız bir ekonomi ve siyaset izlemek istemiş, bu amaçla 1955 yılında Endonezya'nın Bandung şehrinde bir

siyasi düzleminin çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu ortamda özellikle solun farklı çizgideki kesimlerinde dünyada yükselen bu bağlantısız yahut kapitalizm karşıtı hareketlerin etkisiyle bir Türk sosyalizminin mümkün olup olmayacağına dair tartışmanın kendine önemli bir yer bulduğu ve bunun bir uzantısı olarak emperyalizm karşıtlığının gündeme geldiği görülür. Bu karşıtlık için de tarihsel bir dayanak olarak Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist niteliği inceleme konusu olur.

Türk düşüncesinin bu dönemki yöneliminde Kemalizm'in, özellikle sol cemahta toplumsallaştırılmış bir yorumuyla,²⁶ ciddi bir yükseliş gösterdiği gözlemlenir. Bu gelişmede Yön dergisinin payı büyüktür. 1932-1934 yılları arasında yayımlanan Kadro dergisinin izlerini sürdüğü söylenebilecek Yön'e sol-Kemalist bir çizgi hâkimdir. Derginin yayın yönetmeni Doğan Avcıoğlu'nun ve onun düşüncelerine esin kaynağı olan Niyazi Berkes'in yazılarının dergiye ilişkin böyle bir çizginin belirmesinde etkileri göz ardı edilemez. Elbette bu iki isim dışında derginin kurucuları ve yazarları arasında yer alan Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, E. Tüfekçi mahlasıyla Mihri Belli ve Şevket Süreyya Aydemir gibi yine aynı düşünsel çevreden gelen isimlerin de bu çizginin oluşmasındaki rolleri önemlidir.

Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist bir mücadele olduğuna dair Yön'de çıkan yazılardan burada kısaca söz etmekte fayda var. Derginin kurucusu ve başyazarı Doğan Avcıoğlu'nun 15. sayıda kaleme aldığı "*Sosyalist Cezayir*" başlıklı yazısında Türk Kurtuluş Savaşı sırasında sömürge olmaktan kurtulmak isteyen bütün halkların gözlerinin Atatürk Türkiye'sine çevrildiğinden ve bir ümit olduğundan bahseder. Türkiye'nin emperyalizme karşı kazandığı zaferin aynı zamanda "*bütün az gelişmiş dünyanın zaferi*" olduğunu yazar.²⁷ Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizme yönelmiş bir mücadele olduğuna dair Yön'de çıkan yazılardan bir diğeri Turhan Tokgöz'ün 30 Mayıs 1962 tarihli 24. sayısında yer alan "*Kuva-yı Milliye Devri*" başlıklı yazısıdır. Yazıda, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Teşkilat-ı Esasi'nin taslağı hazırlanırken Meclis komisyonun kısaca özetlenen görüşüne ilişkin beyannamede "*Emperyalist devletlerin devlet ve milletimizin hayatına açıkça kastetmeleri karşısında Meclisimiz en haklı dava için toplanmıştır. Meclis Türkiye halkının hayat ve istiklalini biricik gaye bilir. Bu gayeye Türk halkını, emperyalizmin ve kapitalizmin zulmünden ve baskısından kurtartmak, kendi irade ve hâkimiyetinin sahibi*

araya gelmiştir. Hindistan, Yugoslavya ve Mısır'ın başını çektiği bu hareket Bağlantısızlar Hareketi olarak adlandırılmaktadır. (bkz. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, c. 1, s. 660.)

²⁶ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 121-122.

²⁷ Doğan Avcıoğlu, "*Sosyalist Cezayir*", *Yön*, S. 15, 28 Mart 1962, s. 3.

kılmakla varılabileceği kanaatindedir” şeklindeki sözler Kuva-yı Milliye hareketinin ve Birinci Meclis’in halkçı yönüyle ilintilendirilir.²⁸

Yön’de yayınlanan Türk Kurtuluş Savaşı’nın anti-emperyalist niteliğiyle ilgili yazılara son bir örnek olarak 27. sayısında Şevket Süreyya Aydemir ile yapılan “*Atatürk Kadro’yu Niçin Destekledi?*” başlıklı röportaj gösterilebilir. Bu röportajında Aydemir, çağdaş dünya düzeninde iki türlü çatışma olduğundan bahisle, birincisinin kapitalizmin ilerlemiş olduğu ülkelerde proletarya ile burjuvazi arasında, diğerinin ise sömürge ve yarı-sömürge ülkelerle merkezdeki sanayileşmiş ülkeler arasında olduğunu belirtmekte ve Türkiye’nin bu çağdaş düzenin ikinci çatışmasına katılan, onu çözen ve bu çözüşte Türkiye’ye benzeyen ülkelere örnek olan “*önder bir inkılabın içinde*” olduğunu söylemektedir. Aydemir ayrıca, Türkiye’nin misyonunun Kurtuluş Savaşı ile sömürge ve yarı-sömürge ülkelere örnek olmakla bitmediğini; bu savaştan sonra kapitalizmin iç çelişkilerinden kurtulmuş, sınıf kavgalarına ve ihtilallerine yer vermeyen, sınıfsız ve imtiyazsız bir millet yapısını gerçekleştirmek konusunda misyonunun devam ettiğini söz konusu röportajında dile getirmiştir.²⁹ Bu yazılar dışında Yön’de Kurtuluş Savaşı’nın anti-emperyalist özelliğine başka pek çok yazıda değinildiği görülür. Zaten dergideki yazarların bireysel çalışmalarında da bu konu daha etraflıca işlenmiştir.

Kurtuluş Savaşı’nın anti-emperyalist niteliğinden sıklıkla söz edenlerden biri de Niyazi Berkes olmuştur. 1963 yılından sonra Yön dergisinde yazıları yayımlanan ve sonrasında bu yazıları *İki Yüzyıldır Neden Bocalıyoruz?* ile *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler* adlı kitaplarında toplayan Berkes, 1960 sonrası çalışmalarının büyük bölümünü Türkiye’nin Batılılaşma sürecine ayırmıştır. Atatürk devrimleri ve Kemalizm üzerine görüşleriyle Türk düşüncesinde dikkate değer izler bırakmış bir düşünürdür. Niyazi Berkes çalışmalarında Atatürk dönemini Batı’nın müdahalelerinden bağımsız, hatta Kurtuluş Savaşı göz önünde bulundurulduğunda, ona rağmen girilmiş bir çağdaşlaşma dönemi olarak değerlendirir. Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalama amacındaki Batı’ya karşı verilen Milli Mücadele’yi de anti-emperyalist bir savaş olarak addeder.

Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* kitabında Kurtuluş Savaşı döneminde oluşturulan birlik siyasetinin önceliğinin tüm emperyal yaptırımları doğrudan uygulamaya kararlı, Osmanlı

²⁸ Turhan Tokgöz, “Kuva-yı Milliye Devri”, *Yön*, S. 24, 30 Mayıs 1962, s. 15.

²⁹ Şevket Süreyya Aydemir (röp.), “Atatürk Kadro’yu Niçin Destekledi?”, *Yön*, S. 27, 20 Haziran 1962, s. 10-11.

İmparatorluğu'na Sevres Antlaşması'nı imzalatmaya çalışan Batılı güçlerin varlığını ortadan kaldırmak olduğunu söyler. Berkes'e göre bu durum, ulusal harekete anti-emperyalist rengini vermiştir. Kurtuluş Savaşı'nın aynı zamanda, anti-emperyalizm ile anti-Batıcılık arasında bir ayırım yapmayı zorladığından söz eder.³⁰ Berkes, Mustafa Kemal'in, emperyalizmin suçunun yalnızca Batı uygarlığına yüklenemeyeceği görüşünde olduğunu kaydeder. Bu anlayışta, sömürü hedefi olan uluslar, özellikle Asya gelenekleri doğrultusunda yaşamakta direnen halklar, ulus olduklarının bilincine varmadıkça, geriliklerinde ısrar ettikçe, rejimleri ne olursa olsun, üstün uygarlıklı toplumların sömürü hedefi olmaları kaçınılmazdır.³¹ Berkes'in Mustafa Kemal hareketini "*Batı'ya rağmen Batıcı*" şeklinde özetlenebilecek bir formüle dayandırdığı anlaşılmaktadır. Bu formülde Batı'nın emperyalist yönüyle mücadele vardır; ancak bir medeniyet olarak değerlendirilen Batı'nın çağdaşlaşmada yol gösterici yönleri izlenmelidir.

Emperyalist "*Batı'ya rağmen Batıcılık*", Kemal Tahir'in Berkes ve onun çizgisindekileri eleştirdiği, Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist bir mücadele olmadığı yönündeki görüşlerini dayandırdığı bir tavidir. Çünkü Kemal Tahir'e göre Batılılaşma hareketi başlı başına emperyalizmin işidir. "*Osmanlıların kendi istekleriyle emperyalizmi memlekete davet etmelerinin adı Batılılaşmaktır. Bu hareket, tepeden inme, para karşılığı olmuş ve üretimle hiçbir ilişkisi bulunamamıştır.*"³² Öte yandan Tahir'in düşüncelerinde "*hem batılı olmak (Batılılaşmacı olmak) hem de anti-emperyalist olmak mümkün değildir.*"³³ Ayrıca Mustafa Kemal'in, Türkiye'deki birtakım "*aktarmacı sosyalistler*"in iddia ettiği gibi Batı emperyalizmine karşı savaşa tutuşmuş olsaydı "*hesabını sadece Yunan'ı yenecek*" şekilde değil, bütün dünya emperyalizmini yenecek şekilde yapmış olması gerekeceği gibi bir iddia ortaya atmıştır. "*...o zaman da silahları yetersiz 200 bin kişiyle yapılan Dumlupınar saldırısı kıyamete kalırdı*" sözleriyle iddiasını sürdürür.³⁴ Batı'ya bütünüyle karşı çıkan Kemal Tahir, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi dahil, Batılılaşma hareketini emperyalizmin bir yansıması olarak görür ve İmparatorluğun yıkımına yol açmakla itham eder. Kurtuluş Savaşı'nı ise Batı emperyalizmine değil, Yunanistan'a karşı verilmiş bir mücadele olarak değerlendirmektedir.

³⁰ Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, McGill University Press, Montreal, 1964, s. 434.

³¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 434-435.

³² Kemal Tahir, *Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 239.

³³ Kemal Tahir, *Notlar/Batılılaşma*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 43.

³⁴ Kemal Tahir, *Notlar: Osmanlılık/Bizans*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 117-118.

Türkiye'nin “*Bati'ya karşı savaşıırken Bati'ya sırt çevirmeme*” çözümünün anlamını Niyazi Berkes, Türk toplumunun yapısında modern çağın gereklerine uyacak değişmelerin zorunlu olmasına bağlar. Berkes'e göre toplumsal devrimlere girilerek Türkiye'nin modernleşmesi ve kalkınması sağlanmadan Sevres'i reddetmenin bir anlamı yoktur.³⁵ Kurtuluş Savaşı'nı kazandıktan sonra eski düzeni olduğu gibi korumak savaşı anlamsız kılacağı gibi, benzeri durumların tekrarlanmasına da yol açacaktı. Batılılaşma konusunda Kemal Tahir'in aksine Berkes, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reform hareketleri ile Atatürk devrimleri arasında keskin bir ayırım yapar.

Kemal Tahir'in Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist olma iddiasına dair eleştirilerinin kaynağı olarak *Notlar*'ında adını vermediği bir Fransız tarihçiden aktardığı düşünceler görünmektedir. Tahir, *Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek* çalışmasında söz konusu tarihçinin 1920-23 “*Yunan Savaşı*”na verilen adlara akıl erdiremediğini, “*İstiklal*”, “*Kurtuluş*” savaşı yahut “*Anadolu İhtilali*” gibi tanımlamaları doğru bulmadığını aktarır. Çünkü “*istiklal savaşı*” bağımsızlığını uzun veya kısa süre yitirmiş toplumlar için söz konusudur. Oysa o dönemde Türkiye bağımsız iki devlete (Ankara ve İstanbul hükümetleri) sahip olduğunu söyleyen bu kimliği belirsiz tarihçi Tahir'e şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Siz kendinizi bir başka Osmanlı milletinin tebaası olmuş, Türk azınlığı mı sayıyorsunuz ki, bu hâkim millete karşı vuruşmaya kalkıp kurtuluş savaşı açmış olabilirsiniz? Yok eğer salt Yunanistan'ın İzmir'e birkaç tümen çıkarmasını tamamıyla sömürge oluşluk hali sayıyorsanız bu da anlaşılır şey değildir. Eğer bu Kurtuluş Savaşı Fransız, İngiliz, İtalya emperyalistlerine karşı yapılmış sayılıyorsa böyle bir emperyalist savaş yapılmadığı, hele İngilizlerle İtalyanlarla hiçbir askeri çarpışmaya girmediğiniz bir gerçektir. Kaldı ki biz emperyalist bir memleketin bu işte çok kan dökmüş bir vatandaşı olarak gayet iyi biliyoruz ki gerçek emperyalist boğuşmaların tabiatında uzun sömürücülük vazgeçilmez bir olaydır. Hiçbir gerçek emperyalist boğuşma on yılda, yirmi yılda gerçekten sonuçlanmaz. Çünkü gerçek emperyalist boğuşma, bir emperyalistin bir memlekete uzun süre yerleştikten sonra onun memlekette sökülüp atılması olayıdır, ki gayet güçtür.”³⁶

Kemal Tahir'in Kurtuluş Savaşı'na dair görüşlerinin büyük ölçüde kim olduğu belirsiz bu Fransız tarihçiye dayandığı anlaşılmaktadır. 1960 sonrası

³⁵ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk, Toplumsal Devrimler**, Yön Yayınları, İstanbul, 1965, s. 127.

³⁶ Kemal Tahir, *Notlar: Toplum ve Gerçek*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 305-306.

Osmanlı İmparatorluğu tarihi üzerine çalışmaya, Türkiye'nin toplumsal yapısını geçmişe dayandırarak açıklama çabasına giren Tahir'in bu meselelere bakışının biraz sorunlu olduğu düşünülmektedir. Bir defa sıklıkla Türk aydınını Batı taklitçisi olmakla eleştiren yazarın, bir Fransız'ın düşüncelerini sorgusuz kabul etmiş görünmesi ilginçtir. Diğer yandan Batılılaşma hareketine ve Kurtuluş Savaşı'na da dar bir çerçeveden baktığı anlaşılmaktadır. Batılılaşmanın Osmanlı idarecilerinin varlığını sürdürme yahut yok olup gitme ihtimali karşısında devleti kurtarmak adına aldıkları bir karar olması bir yana bırakılırsa, yukarıda yapılan alıntıda rahatlıkla çürütülebilecek bir dizi yanlış iddiaya burada kısaca karşılık verilebilir.

Kemal Tahir'in Fransız tarihçiden yaptığı alıntıya ilişkin olarak sondan başlamak gerekirse, her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun 1881'den itibaren Düyun-ı Umumiye'ye mahkûm olduğu, Rejilerin idaresi ve kapitülasyonlar düşünüldüğünde emperyalistlerin zaten uzun süredir Türkiye'de varlığını sürdürdüğü aşikârdır. Söz konusu iddialarda İngilizlerin, Fransızların ve İtalyanların İstanbul'u işgal ettiği ve özellikle İngilizlerin ancak Kurtuluş Savaşı sonrasında şehri terk ettiği, Osmanlı Sarayı'nın işgal yönetiminden bağımsız hareket edemediği, bu savaş sayesinde geçerliliğini yitiren Sevres Antlaşmasının ve sonrasında Lozan'ın sadece Yunanistan ile yapılmadığı hususlarının hiçbiri göz önünde bulundurulmamış görünmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalist paylaşım planlarının konusu olduğu hususunun bir başka göstergesi Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefikler arasında yapılan gizli anlaşmalardır. 1917 Bolşevik devrimi sonrasında Moskova hükümeti tarafından açıklanan İstanbul (1915), Londra (1915), Sykes-Picot (1916) ve St. Jean de Maurienne (1917) anlaşmalarına göre savaş sonrasında Boğazlar, İmparatorluğun Ortadoğu'daki toprakları İngiltere, Fransa, İtalya ve Rus Çarlığı arasında bölüşülecekti.³⁷ Rusya'nın savaştan çekilmesi ve müttefikler arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle gündemden kalkmış gibi görünen bu anlaşmaların, İngiltere'nin politika değişikliğiyle önce İtalya'nın sonra da Fransa'nın devre dışı kalması sonucunda Yunanistan'ın öne sürülerek aslında Mondros Mütarekesi ile uygulamaya konduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu'na dayatılan Sevres Antlaşması'nın da esasen bu anlaşmaların biçim değiştirmiş halinden başka bir şey olmadığı da açıktır.

Kurtuluş Savaşı'nın bir Türk-Yunan savaşından ibaret olduğu yönündeki görüşlere ilişkin olarak Bülent Tanör'ün açıklamalarına

³⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Melek Fırat, "Orta Doğu'ya İlişkin Gizli Anlaşmalar", **Türk Dış Politikası**, c. 1, (ed. Baskın Oran), İletişim, İstanbul, 2002, s. 198-199.

başvurulabilir. Tanör, emperyalizmin bir bütün değil, çelişkili bir olgu olduğunu söyleyerek Birinci Dünya Savaşı'nda emperyalist kampın ilkin Çarlık Rusya'sının 1917'de yıkılmasıyla çatladığını kaydeder. Daha sonra İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Türkiye topraklarının paylaşımı konusunda çelişkiler doğmuştur. Yunanistan'a İngiltere tarafından verilen pay, Fransa ve İtalya'yı tedirgin ettiğinden pasif kalmalarına neden olmuştur. Sonradan Fransa ve İtalya Ankara ile anlaşmışlardır. Yunanistan ile İtilaf devletlerinin çelişkisi 1921 ilkbaharından itibaren İngiltere'nin Yunanistan'ı aktif destekleme politikasından vazgeçmesine kadar devam etmiştir. Emperyalist ülkelerin ve Tanör'ün tanımlamasıyla "*alt-emperyalist*" Yunanistan'ın kendi içlerinde bile savaş yanlısı ve karşıt klikler şeklinde çelişkiler olduğunu, bunların emperyalizm denen olgunun iç çelişkilerini teşkil ettiğini ve Türkiye ulusal güçlerinin bunlardan ustalıkla yararlanabildiğini vurgular. Diğer yandan Tanör, Türkiye ile Yunanistan'ın ilk defa bu savaşta karşı karşıya kalmadığını, daha önceki Balkan Savaşları ve Girit Savaşı'ndan hatırlamak gerektiğini belirtir.³⁸ Söz konusu açıklamalarda Yunanistan'ın bu savaşta bir bakıma "taşeron" emperyalist unsur olarak değerlendirilip, bunun İngiltere ve diğer emperyalist ülkeler arasındaki rekabetten ve çelişkilerden kaynaklanan bir durum olduğu savunulur. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'nın bir Türk-Yunan savaşına indirgenemeyeceği dile getirilir.

Anti-emperyalizm tartışmalarında Tahir'le benzeri düşünceleri paylaşan bir başka isim 1960'lı yıllar düşünce hayatının farklı portrelerinden olan iktisatçı İdris Küçükömer'dir. Tahir gibi Kurtuluş Savaşı'nı bir Türk-Yunan savaşı olarak niteleyen Küçükömer, konuya daha çok üretim ilişkileri açısından yaklaşır ve savaş sonrası düzene odaklanır. Savaşın Anadolu halkı ile emperyalizm arasındaki "*çelişkiyi*" geçici olarak çözse de temelden çözmediği görüşündedir. Çünkü savaştan hemen sonra içeride bürokrat ve âyan/eşraf arasında bir paylaşım süreci başlamış ve emperyalizmle savaşın yine bir şekilde ona bağlı kalma hali olarak tasvir edilebilecek emperyalist çelişki devam etmiştir. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı "tamamlanamamış"tır.³⁹ Küçükömer, meseleye sınıfsal bir açıdan bakar ve üretim ilişkileri bakımından savaşın hiçbir şeyi değiştirmemesinden dolayı anti-emperyalist olarak nitelendirilemeyeceği kanısındadır. Diğer yandan savaş sonrası kapitalist düzene geçilmesi, devletçilik uygulamasının dahi ilkel bir kapitalist birikim sağlamaya yönelik olarak yabancı sermayeye de açık kapı bırakılması Küçükömer'in itirazlarından biridir.

³⁸ Tanör, *Kurtuluş/Kuruluş*, s. 138.

³⁹ İdris Küçükömer, *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 103-104.

Kurtuluş Savaşı'nı idare eden ve sonrasında Cumhuriyet'i kuran kadro üretim ilişkilerini değiştirme, başka bir deyişle milli mücadele ile birlikte bir proletarya devrimi gerçekleştirme iddiasını hiç öne sürmemişlerdir. Hem Kemal Tahir'in hem de İdris Küçükömer'in görüşlerinde sorunlu görünen yön, meseleye Marksist bir açıdan bakıp, onun ilkelerine uymayan unsurlara itiraz ediyor görünmeleridir. Başka bir ifadeyle, Marksist kaygılar taşımayan hiçbir ulusal kurtuluş savaşının anti-emperyalist olmayacağını savunduklarını söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.

Türkiye'nin ulusal bir kurtuluş savaşı vererek Batı'nın sömürgesi olarak kalmayı reddetmesinden dolayı bunun anti-emperyalist bir savaş olduğunu düşünen Faroz Ahmad, Kemalizm'in antiemperyalizmine dair kuşku içinde olanların Kemalizm'in ekonomik siyaseti konusunda önemli bir noktayı, onun hem kapitalist hem de aynı zamanda antiemperyalist olduğunu göz ardı ettikleri görüşündedir. Ahmad'a göre bu siyaset, izlenmesi zor olmakla birlikte, çelişkili değildi ve sömürgelikten kurtulma dönemindeki hemen bütün yeni milli devletlerin resmi siyasetiydi. Çoğunlukla az gelişmiş ve sanayileşmemiş, belli bir sermaye birikiminin gerçekleşmediği bu toplumlarda yabancı sermayenin beraberinde siyasi ya da ekonomik bağlar getirmediği sürece memnunlukla karşılandığını söyleyen Ahmad, o dönemde savaşın yakıp yıktığı ve sermayeden yoksun bulunan Türkiye'nin modern bir ekonominin altyapısını inşa edebilmek için yabancı yatırımlara ihtiyaç duyduğunun düşünüldüğünü kaydeder.⁴⁰ Dolayısıyla Batılı sanayileşmiş ülkelerden farklı ekonomik durumdaki toplumlar açısından bağımsızlık mücadelesinden sonra üretim ilişkilerini değiştirme aşamasının zorunlu olmadığı anlaşılmaktadır. Konuya Türkiye açısından bakıldığında, savaş sonrası süreçte Batı kapitalizmi de hızla 1929 Büyük Buhranı'na sürüklendiğinden beklenen yatırımlar gelmediği gibi, ülke içinde gelişmiş bir burjuva sınıfı bulunmaması sebebiyle özel girişimin de yeterli bir düzeye ulaşmadığının görüldüğü ve devletçilik uygulamasına geçildiğini belirtmek gerekir.

İdris Küçükömer ve Kemal Tahir, Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye'de toplumsal düzen anlamında herhangi bir değişiklik yaratmadığını savunsalar da Cumhuriyet'in kuruluşunun başlı başına Türk toplumunun hayatında önemli bir değişim, devrim olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim bu doğrultuda Attila İlhan da Sevres Antlaşması'nın emperyalist niteliğinin anti-emperyalist bir tepkiyi kolaylaştırdığını söyleyerek savaş sırasında ortaya çıkan "*vatan cephesi*"nin ulusal demokratik devrimi sağladığını ifade eder. Ancak bu devrimin bir sınıfsal kökeni bulunmamaktadır. Zira

⁴⁰ Faroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s.226.

arkasında bir burjuvazi söz konusu olmadığı gibi,⁴¹ bir işçi ya da köylü sınıfına dayanmamıştır.

Türkiye’de savaş sonrası paylaşım ilişkilerinin Osmanlı’da olduğu gibi kalması, devrimsel bir değişim olmaması yönündeki eleştiriyi Doğan Avcıoğlu, Kurtuluş Savaşı’nın eşraf-milliyetçi subay ve aydın işbirliğinde gerçekleştirilmesine bağlar. Bu işbirliğine dayanan özelliği, Türkiye’nin mücadelesini diğer birçok ulusal kurtuluş savaşlarından ayırmaktadır. Avcıoğlu, başka örneklerinde kurtuluş savaşlarının aynı zamanda sömürgeciyle işbirliği yapan “*prekapitalist düzenin egemen sınıfları*”na karşı da yapıldığından bahseder. Söz konusu hareketlerin temel dayanağını yoksul köylüler teşkil etmiş ve başta toprak reformu olmak üzere, köklü devrimlerle prekapitalist düzenin egemen sınıfları bu vesileyle tasfiye edilmiştir. Türkiye’de ise tarihsel şartlar, bu unsurları Kurtuluş Savaşı’nın temel dayanaklarından biri haline getirmiştir. Mücadele, eşrafa ve eşrafın köylüler üzerindeki nüfuzuna dayandırılarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Avcıoğlu, Kurtuluş Savaşı’nın bu özelliğinin Cumhuriyet’ten sonraki kalkınma çabalarına da yön verdiğini kaydeder.⁴² Avcıoğlu’nun belirttiği Türkiye’ye özgü koşullar, Kurtuluş Savaşı’nın anti-emperyalist olmadığını ileri süren çevrelerin çoğunlukla göz ardı ettiği bir unsurdur. Toplumsal sınıfları, Batılı kapitalist toplumlar yahut salt Marksist metodoloji çerçevesinde meseleye yaklaşmanın Türkiye gibi ülkeleri açıklamada her zaman uygun olmayabileceği gerçeğini göz ardı etmemek gerektiği düşünülmektedir.

Anti-emperyalist hareketi sınıfsal çelişkilere dayandıran düşüncenin ardında emperyalizmin Batı’da burjuva sınıfı önderliğindeki kapitalist toplumların yayılması durumu yer almaktadır. Hâlbuki emperyalizm, işçiler arasında da ayrıcalıklı kategoriler yaratma, onları proletaryanın büyük yığından ayırma eğilimi taşımaktadır. Lenin, İngiltere’de emperyalizmin işçileri bölmek, onlar arasında oportünizmi güçlendirmek, işçi hareketinin ani bozulmasını kışkırtmak gibi eğilimlerin 19. yüzyılın sonundan ve 20. yüzyılın başından çok önce ortaya çıktığını belirtir. Çünkü emperyalizmin geniş nüfuz alanlarına sahip olma ve dünya pazarının tekel altına alınması özellikleri İngiltere’de 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ortaya çıktığında işçi sınıfının da durumunu etkilemiştir.⁴³ Engels, 7 Ekim 1858 tarihli mektubunda Marx’a İngiliz işçi hareketinin giderek daha fazla bir burjuva hareketine dönüştüğünü yazmaktadır. Engels mektubunda şöyle devam eder: “...tüm ulusların en burjuvası olan bu ulus, görüşüne göre

⁴¹ Attila İlhan, **Hangi Batı?**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 225-226.

⁴² Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni**, s. 219.

⁴³ Lenin, **Emperyalizm**, 107-108.

sonal olarak burjuvazinin yanı sıra bir burjuva aristokrasisiyle burjuva proletaryaya sahip olmayı amaçlıyor."⁴⁴ Bu durumda emperyalizmin kazanımlarından sadece bir ülkenin burjuva sınıfının değil, işçi sınıfının da yararlandığı görülmektedir.

Sonuç

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan devletlerin öne sürdüğü paylaşım planlarını kabul etmeyerek ulusal bir kurtuluş savaşına girişmiştir. Sevres Antlaşması, yüzyıldan fazla bir süredir Batı'nın gündeminde olan "Şark Meselesi"nin emperyalist amaçların uzlaşmasıyla varılan bir çözüm olarak belirlemiştir. Türkiye'ye dayatılan bu çözüme karşı verilen savaşın anti-emperyalist bir mücadele olarak değerlendirilmesi Türk düşüncesinin 1960'lı yıllarda tartışma konularından biri olmuştur.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist bir hareket olarak tanımlanması işi daha savaş sırasında yapılmıştır. Bu çalışmada gösterildiği gibi, savaşı yürüten kadronun ve özellikle de liderinin, bir yerde Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı işine dönüşen Birinci Dünya Savaşı'nın Batı emperyalizminin rekabetinin bir sonucu olduğunun bilincinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilinç, ulusal bağımsızlık savaşının sürdürülmesinde ve Türk halkının seferber edilmesinde önemli olduğu kadar, Türkiye gibi emperyalist hücumlara uğrayan uluslara yol göstermekte, onların desteğini almakta da etkili olmuştur.

Anti-emperyalizme karşı böyle bir bilincin gelişmesinde Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da meydana gelen Bolşevik Devrimi'nin etkisi önemlidir. Zira çalışmanın başında belirtildiği gibi emperyalizm, kapitalizmin, özellikle de malî-kapitalizmin, tekelci bir aşamaya gelmesinin neticesi olduğu için onun teorik eleştirisi de öncelikle kapitalizm karşıtlığından, sosyalist Bolşevik hareketinden gelmiştir. Bolşeviklerin, Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefikler arasında yapılan gizli anlaşmaları açıklaması savaşın emperyalist yönünü teyit ettiği gibi, devrimin önderlerinden Lenin'in emperyalizm literatürüne yaptığı katkı, Sultan Galiyev'in Müslüman Doğu halkları için önceliğin bağımsızlık mücadelesi olduğu yönündeki tezi Kurtuluş Savaşı'nın niteliğini belirlemede bir dayanak olmuştur.

Cumhuriyet döneminde bu konu ilk kez 1930'larda Kadro dergisi yazarları tarafından gündeme getirilmiş ve özellikle Galiyev'in yeryüzünde

⁴⁴ K. Marks, F. Engels, *Seçme Yazışmalar-I: 1844-1869*, (çev. Yurdakul Fincancı), Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 125.

asıl çelişkinin “ezen” ve “ezilen” halklar arasında olduğuna dair fikirlerini doğrultusunda Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist bir mücadele olduğu tezi savunulmuştur. Türk düşüncesinde bu konunun yeniden gündeme getirilmesi ise 1960'lı yıllarda Kadro çizgisindeki Yön dergisi yazarlarının çalışmalarıyla olmuştur. Özellikle Niyazi Berkes'in Türkiye'nin Batılılaşma sürecine dair tahlilî nitelikteki çalışmaları ve onun bu süreçte Atatürk dönemine yaptığı vurgu, Türk düşüncesinde belirleyici bir yere sahiptir. Berkes'in Atatürk dönemine yaptığı vurgunun özü ise onun liderliğinde Türkiye'nin Batı'dan bağımsız bir toplumsal kalkınma hareketine girişebilmiş olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma hareketinden farklı olarak Atatürk, Kurtuluş Savaşı ile verdiği anti-emperyalist mücadele sayesinde Batı'ya karşı bağımsızlığını kazanabilmiş ve “*Batı'ya rağmen Batılılaşma*”yı sağlayabilmiştir.

Türk düşüncesinde Berkes ve genel olarak Yön yazarlarının savunduğu bu görüşlere karşı söz konusu dönemde Kemal Tahir ve İdris Küçükömer gibi isimlerden itiraz gelmiştir. İki düşünür de olayı esas olarak bir Türk-Yunan Savaşı olarak değerlendirirken Tahir meseleye daha çok Batılılaşma hareketi ile anti-emperyalist mücadelenin bir arada olamayacağı penceresinden bakmıştır. Küçükömer ise Kurtuluş Savaşı sonrasında üretim ilişkileri değişmediğinden dolayı savaşı anti-emperyalist bir mücadele olarak değerlendirmemiştir. Kemal Tahir, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında başlayan ve Cumhuriyet'le devam eden Batılılaşma sürecini bütünüyle reddeden bir yaklaşım içerisindedir. Hem Batı'nın izinden gidip hem ona karşı olmanın mümkün olmayacağı inancındadır. Bu iddianın karşılığı, Berkes'in yukarıda belirtilen “*Batı'ya rağmen Batıcılık*” yaklaşımıdır. Türkiye'nin toplumsal kalkınmasını gerçekleştirmeden bağımsızlığını sürdürmesinin olanağının olmadığı ortadadır. Ancak Tahir'in esas olarak itiraz ettiği de bu kalkınmanın kapitalist Batı'nın izlenmesi ile gerçekleşmesidir. Onun önerisi, Türkiye'nin kendine özgü bir sosyalist devrimle bu kalkınmayı sağlamasıdır. Dolayısıyla konuyu üretim ilişkileri meselesine getirir. Küçükömer'in de temel itirazı bu doğrultudadır.

Hem Tahir'in hem de Küçükömer'in yaklaşımı emperyalizmin sadece Marksist bir değerlendirmesi üzerine temellenmiştir. Emperyalist yayılmadan sadece bir ülkenin işçi sınıfının değil, burjuva sınıfının da, ki o dönem için Türkiye'de burjuvadan ziyade Doğan Avcıoğlu'nun belirttiği gibi eşraf kesimi daha geçerlidir, etkilendiği durumu bu yaklaşımda göz ardı edilir. Diğer yandan iki düşünürün tezinde, ulusal nitelikteki bir savaşla ülke içindeki üretim ilişkilerinin değiştirilmesine yönelik devrimsel sürecin eşleştirilmesi gibi bir durum söz konusudur. Böyle bir tavrın, sınıf çatışmalarına dayanan bir ideolojiden başka hiçbir fikre bağımsızlıkçı ve

milliyetçi nitelik atfetmeyen bir sınırlılık içerdiği değerlendirilmektedir. Diğer yandan, emperyalist yayılımdan merkez ülkedeki işçi sınıfının da yararlandığı gerçeğinin dikkate alınmadığı gözlemlenmektedir.

Türkiye, Batı kapitalizminin 19. yüzyılda yayılma sürecine girip kendisine hem hammadde sağlayabileceği hem de sermayesini aktarabileceği ülkeler araması sonucunda ortaya çıkan bir politika olarak emperyalizmin başlıca güzergâhlarından biri olmuştur. 1838'den beri Batılı emperyalist güçlerin diplomatik müzakerelerinin masasında duran “*Şark Meselesi*” Birinci Dünya Savaşı ile çözümlenmek istenmiştir. Savaş sırasında bu güçler arasında imzalanan gizli anlaşmalar, İmparatorluğun savaş sonunda nasıl paylaşılacağına belgeleridir. Dolayısıyla emperyalist paylaşım planlarına karşı bir mücadelenin anti-emperyalist bir nitelik taşıdığı hükmüne rahatlıkla varılabilir. Kurtuluş Savaşı'nın dayandığı toplumsal sınıfların mücadelenin niteliğini değiştirmedeği düşünülmektedir. O dönem için Türkiye'de Batılı kapitalist toplumlara benzer bir sınıflaşmadan da söz etmek zordur. Meseleye Batılı kapitalist toplumlardaki sınıflar açısından bakıldığında ise emperyalist yayılım ile sağlanan gelirlerden Manchester yahut Marsilya'daki liman işçisinin de payını aldığı göz ardı etmemek gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, emperyalizmle mücadeleyi sınıflar arası bir mücadele olarak değerlendirmenin farklı ve girift tarihsel-toplumsal çelişkiler ile bu çelişkileri barındıran Kurtuluş Savaşı'nı açıklamak için yeterli olmadığı değerlendirilmektedir. Diğer yandan, Türk düşüncesindeki bu tartışmanın, karşıt tezleri de dahil olmak üzere, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinin içeriğinin anlaşılmasına ciddi bir katkı sunduğunu da belirtmekte fayda vardır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahmad, Faroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, Kırmızıkeçi Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İnkılap ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Benningsen, Alexander A., S. Enders Wimbis, **Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm**, (çev. Bülent Tanatar), Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1995.
- Berkes, Niyazi, **The Development of Secularism in Turkey**, McGill University Press, Montreal, 1964.

- _____, **Batıcılık, Ulusçuluk, Toplumsal Devrimler**, Yön Yayınları, İstanbul, 1965.
- _____, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.
- Hobson, A. J., **Imperialism: A Study**, (second edition in 1905), Cosimo Classics Inc., New York, 2005.
- İlhan, Attila, **Gazi Paşa**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- İlhan, Attila, **Hangi Batı?**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kayalı, Kurtuluş, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kıvılcımlı, Hikmet, **Emperyalizm: Geberen Kapitalizm**, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.
- Küçükömer, İdris, **Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması**, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Lenin, Vladimir İ., **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, (çev. Cemal Süreya), Sol Yayınları, Ankara, 2009.
- Marks, Karl, Engels, Fredrich, **Seçme Yazışmalar-I: 1844-1869**, (çev. Yurdakul Fincancı), Sol Yayınları, Ankara, 1995.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri: II. Kitap**, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989.
- Schumpeter, Joseph A., **Imperialism and Social Classes**, (trans. by Heinz Norden), Meridian Books, Cleveland, 1966.
- Tahir, Kemal, **Notlar/Batılılaşma**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- _____, **Notlar: Osmanlılık/Bizans**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- _____, **Notlar: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- Tanör, Bülent, **Kurtuluş/Kuruluş**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2017.
- Turner, Bryan S. (ed.), **The Cambridge Dictionary of Sociology**, Cambridge University Press, New York, 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya, **Sosyoloji Sözlüğü**, MEB Yayınları, İstanbul, 1969.
- Williams, Raymond, **Keywords: A Vocabulary of Culture and Society**, Oxford University Press, New York, 2015.
- Zürcher, Erik J., **Turkey: A Modern History**, I. B. Taurus, London, 2004.

Makaleler

- Avcıoğlu, Doğan, “*Sosyalist Cezayir*”, **Yön**, S. 15, 28 Mart 1962, s. 3.
- Aydemir, Şevket Süreyya “*Milli Kurtuluş Hareketlerinin Ana Prensipleri*”, **Kadro**, sayı. 8, Ağustos 1932, s. 6-12.
- Aydemir, Şevket Süreyya (röp.), “Atatürk Kadro’yu Niçin Destekledi?”, **Yön**, S. 27, 20 Haziran 1962, s. 10-11.
- Belge, Burhan Asaf “*Faşizm ve Türk Milli Kurtuluş Hareketi*”, **Kadro**, sayı. 8, Ağustos 1932, s. 36-39.
- Fırat, Melek, “Orta Doğu’ya İlişkin Gizli Anlaşmalar”, **Türk Dış Politikası**, c. 1, (ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tellal, Erel, “Lenin-Roy Tartışması”, **Türk Dış Politikası** (ed. Baskın Oran) c. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tokgöz, Turhan, “Kuva-yı Milliye Devri”, **Yön**, S. 24, 30 Mayıs 1962, s. 15.